

תולדות השראת שכינה (ט) / עבודת ה' של יעקב אבינו

אֲשֶׁר אִם עָשִׂיתִי אֶת אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לָךְ: (טז) וַיִּיקָץ יַעֲקֹב מִשְׁנָתוֹ וַיֹּאמֶר אֲכֹן יֵשׁ ה' בְּמָקוֹם הַזֶּה וְאֲנֹכִי לֹא יָדַעְתִּי: (יז) וַיֵּרָא וַיֹּאמֶר מֶה נֹרָא הַמָּקוֹם הַזֶּה אֵין זֶה כִּי אִם בַּיִת אֶל־הַיְהוָה וְזֶה שְׁעַר הַשָּׁמַיִם: (יח) וַיִּשְׁכַּם יַעֲקֹב בְּבֹקֶר וַיִּקַּח אֶת הָאָבֶן אֲשֶׁר שָׁם מִרְאֲשֵׁתוֹ וַיִּשֶׂם אֹתָהּ מַצְבֵּה וַיִּצַק שָׁמֶן עַל רֹאשָׁהּ: (יט) וַיִּקְרָא אֶת שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא בַּיִת אֵל וְאוֹלָם לֹז שֵׁם הָעִיר לְרֵאשֻׁנָה: (כ) וַיֵּדֶר יַעֲקֹב נֶדֶר לֵאמֹר אִם יִהְיֶה אֶל־הַיְהוָה עִמָּדִי וְשָׁמְרֵנִי בְּדַרְךְ הַזֶּה אֲשֶׁר אֲנֹכִי הוֹלֵךְ וְנָתַן לִי לֶחֶם לֶאֱכֹל וּבְגָד לִלְבָּשׁ: (כא) וְשִׁבְתִּי בְּשָׁלוֹם אֵל בַּיִת אָבִי וְהָיָה ה' לִי לֵאלֹהִים: (כב) וְהָאָבֶן הַזֶּאת אֲשֶׁר שָׁמַתִּי מַצְבֵּה יִהְיֶה בַּיִת אֶל־הַיְהוָה וְכָל אֲשֶׁר תִּתֵּן לִי עֲשֹׂר אֲעֲשֶׂרְנוּ לָךְ:

בהקשר זה יש לשים לב לכינוי "המקום" (החוזר שש פעמים כאן, וארבע פעמים בבראשית ל"ה) – המעיד על מהותו המיוחדת של מקום זה (ובדומה לביטוי "המקום אשר יבחר ה'", החוזר בספר דברים ביחס למקדש שבירושלים) – וכן לאופייה של ההתגלות: "אֵין זֶה כִּי אִם בַּיִת אֶל־הַיְהוָה וְזֶה שְׁעַר הַשָּׁמַיִם". שם המקום – בית אל, בית אלוהים – משמעו מקדש. היראה שירא יעקב בהקיצו משנתו הנה יראת מקדש, והשמן שהוא יוצק על ראש האבן רומז לנסכים. כמקדש מבטא אפוא המקום את שתי המטרות המוכרות לנו: מחד גיסא, מקום השראת השכינה, בית אלוהים; ומאידך גיסא, המקום שבו עובד האדם את ה' בביתו.

מבחינת אופי ההתגלות – "וְהָיָה ה' נֹצֵב עֲלֵינוּ"⁴ – אין ספק כי מודגשת כאן קרבת ה' באופן שלא מצינו כמותו עד כה אצל האבות. גם מחזה הסולם, "וְהָיָה סֶלֶם מַצֵּב אֲרָצָה וְרֵאשׁוּ מִגִּיעַ הַשָּׁמַיְמָה", הוא ההדגשה המפורשת הראשונה בעבודת האבות בדבר חיבור שמים וארץ, ואין זה מקרה שהתגלותו כרוכה בקריאת המקום "בית" – "בַּיִת אֶל־הַיְהוָה" (ראה להלן פרק ה); זהו מקום המחבר ארץ ושמים. כל אלו ביטויים להיות בית אל המקדש הטבעי של האבות אברהם ויעקב.⁵

לאחר ההתנחלות הייתה בית אל מקום גבול בין בני רחל, אפרים ובנימין (יהושע ט"ז, ב; י"ח, ג).

4 ריש לקיש למד (בראשית רבה מז ו) מפסוק זה כי "האבות הן הן המרכבה", כלומר: האבות הם היסוד והתשתית להתגלות ה' לעולם כולו.

5 חז"ל זיהו התגלות זו בהר המוריה (ראה למשל פסחים פח ע"א; חולין צא ע"ב וברש"י שם; ועוד), אף שבפשטי הכתובים מדובר בבית אל. פירוש זה מלמד על המשמעות שהם מעניקים לבית אל כמקדש לכל דבר, המשמש את האבות כמקום התגלות ופולחן כאחד. מעניין לציין כי יצחק אינו מגיע לבית אל כלל. כפי שהערנו בשיעור הקודם, יעקב חוזר במובנים רבים על תחנותיו של אברהם, בעוד שליצחק יש מסלול עצמאי. ואכמ"ל.

יעקב בונה שני מזבחות, בשכם ובבית אל; הוא מקים בבית אל שתי מצבות, אחת בדרכו לחרן והשנייה בחזרתו משם; וזובח זבחים בהר הגלעד ובבאר שבע. בשיעור ננסה להתבונן בכל אלה לפי סדר הופעתם ולעמוד על ייחודו של יעקב אבינו בין האבות במה שנוגע לדרכי עבודת ה'. אך תחילה ניחד פרק קצר לעניינה של בית אל, "מקדש האבות", המזוהה באופן מיוחד עם יעקב אבינו.

א. בית אל – "מקדש האבות"

בתקופת האבות התאפיינה בית אל כמקום המקודש בה"א הידיעה.¹ זהו המקום שבו קורא אברהם לראשונה בשם ה' בארץ ישראל (בראשית י"ב, ח),² ולשם שב לאחר מסעותיו לנגב ולמצרים – "עַד הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הָיָה שָׁם אֱהֲלָה בְּתַחֲלָה בֵּין בַּיִת אֵל וּבֵין הָעֵי, אֵל מָקוֹם הַמַּזְבֵּחַ אֲשֶׁר עָשָׂה שָׁם בְּרֵאשֻׁנָה וַיִּקְרָא שֵׁם אֲבָרָם בְּשֵׁם ה' " (שם י"ג, ג-ד). שם גם ניתנה לו, לאחר הפרדה מלוט, ברכת הזרע והארץ (שם, יד-יז) – הברכה המפורטת הראשונה שבירכו ה' בארץ ישראל.

ברם, מי שהעניק לבית אל את מעמדה המיוחד היה יעקב, שהתעכב במקום בדרכו לחרן (שם כ"ה, י-כב), ובשובו הפך אותו למקדש האבות (שם ל"ה, טו).³ הבה נקרא על מפגשו הראשון של יעקב עם המקום (בראשית כ"ח):

(י) וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שֶׁבַע וַיֵּלֶךְ חֲרָנָה: (יא) וַיִּפְגַע בְּמָקוֹם וַיְלֵן שָׁם כִּי בָא הַשָּׁמֶשׁ וַיִּקַּח מֵאֲבָנֵי הַמָּקוֹם וַיִּשֶׂם מִרְאֲשֵׁתוֹ וַיִּשְׁכַּב בְּמָקוֹם הַהוּא: (יב) וַיַּחְלֵם וְהָיָה סֶלֶם מַצֵּב אֲרָצָה וְרֵאשׁוּ מִגִּיעַ הַשָּׁמַיְמָה וְהָיָה מִלְאֲכֵי אֶל־הַיְהוָה עֲלֵימִים וַיְרִידִים בּוֹ: (יג) וְהָיָה ה' נֹצֵב עָלָיו וַיֹּאמֶר אֲנִי ה' אֶל־הַיְהוָה אֲבָרָהָם אָבִיךָ וְאֶל־הַיְהוָה יִצְחָק הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָתָּה שֹׁכֵב עָלֶיהָ לָךְ אֲתַנְּנָה וְלִזְרַעְךָ: (יד) וְהָיָה זֶרְעֶךָ כְּעֶפְרַת הָאָרֶץ וּפְרָצְתָּ יָמָה וְקָדְמָה וְצַפְנָה וְנִגְבָּה וְנִבְרָכְוּ בְךָ כָּל מִשְׁפַּחַת הָאֲדָמָה וּבְזֶרְעֶךָ: (טו) וְהָיָה אֲנֹכִי עִמָּךְ וְשָׁמְרַתִּיךָ בְּכָל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ וְהִשְׁבַּתִּיךָ אֵל הָאֲדָמָה הַזֹּאת כִּי לֹא אֲעֲזָבְךָ עַד

1 על מקומה של בית אל בדרך לירושלים עסקנו בהרחבה בשיעורינו על ירושלים המקראית לשנת ה'תשס"ה (שיעורים 1-3), וכאן הבאנו בקיצור את מה שנוגע לעניינינו – בית אל כ"מקדש האבות".

2 אמנם במסעו של אברהם מוזכרת תמיד התחנה "בין בית אל ובין העי", אך אצל יעקב מדובר על בית אל בלבד, ולאחר ימי יהושע נעלמת העי כמקום בעל משמעות, ולדורות נותרת רק בית אל כמקום כזה.

3 אין זה מקרה שלאחר ההתגלות בעקדה לא חזרו אברהם ויצחק להר המוריה, ואף יעקב ובניו אינם מגיעים לשם על פי פשטי המקראות. ההתגלות בהר המוריה היא בבחינת מעשה אבות סימן לבנים, רמז לדורות בלבד. מעמד העקדה היה מעמד חד-פעמי שהתרחש בין אברהם, יצחק והקב"ה; לא היו לעקדה עדים נוספים, והמקום עתיד להתגלות מחדש לכלל ישראל רק בימי דוד, בהתגלות בגורן ארוונה היבוסי.

מִלְאָךְ וַיְכַל בְּכָה וַיִּתְחַנֵּן לוֹ בֵּית אֵל יִמְצְאוּנוּ וְשֵׁם יְדַבֵּר עִמָּנוּ" (הושע י"ב, ד-ה). המלבי"ם מציע כי ירבעם בחר בבית אל מפני שהמלאך המייצג את שרו של עשו, שהסכים בבית אל על הברכה ליעקב, עודנו שרוי שם, ומהווה אמצעי להשפעת ברכה גם עתה:

הנביא הודיע לנו בזה חדות מני קדם, שראינו שבעת מלך ירבעם כתיב 'ויבן ירבעם את שכם בהר אפרים, ויצא משם ויבן את פנואל, ויועץ המלך ויעש שני עגלי זהב, וישם את האחד בבית אל, ואת האחד נתן בדרך' (מל"א י"ב, כה-כט). והנה מה שנתן עגל אחד בדרך לא יפלא אצלנו, כי בדרך עמד פסל מיכה מימי קדם וחשבו כי המקום הזה הוקדש לעבודת העגל, אבל למה נתן את האחד בבית אל, וכבר בארנו שהעגל שבבית אל היה העקר אצלו, למה בחר את בית אל דוקא? ולמה בנה שני ערים אלה שכם ופנואל?

כל זה תבין במה שכתבתי כי עשרת השבטים ייחסו עצמם על שם יעקב והתדמו אליו, ובאשר התנכל ירבעם להקדיש מקומות שיהיו קדושים בעיני ישראל כמו ירושלים, חשב את דרכי יעקב אבי האומה שנאבק עם המלאך בפנואל, כמו שכתוב 'ויקרא שם המקום פניאל' (בראשית ל"ב, לא), ומפנואל הלך לעיר שכם, ומשכם נסע לבית אל ושם בנה מזבח, ולכן בנה את שכם ואת פנואל באשר המקומות האלה יש בהם קדושה, פנואל מצד ראיית המלאך בראשונה, ושכם ששכן שם יעקב אחרי זה ובנה שם מזבח, אולם בבית אל ששם נגלה אליו הא-להים, ובא ההגדה במדרש⁹ כי כאשר בקש המלאך מאת יעקב שישלחנו ויעקב רצה שיסכים על הברכה, התחנן המלאך שיניחהו עתה כי בבית אל שם יסכים על הברכה, והגדה זאת היתה קדמונית, ועל פי זה אמר ירבעם כי בבית אל שם נשאר המלאך הזה ושם יתגלה אל נביאי העגל ועובדיו, וזה שכתבתי לפרש מה שיעשו לפי דעתם כדרכי יעקב, (א) בהריב שיש להם עם אחיהם יהודה כריב יעקב עם עשו, (ב) כי באונו שרה את א-להים וישר אל מלאך ויוכל כמו שכתוב 'כי שרית עם א-להים ועם אנשים ותוכל' (שם, כט), ואז בכה המלאך ויתחנן לו ליעקב והבטיח לו כי בית אל ימצאונו ושם יסכים על הברכות, על פי זה יאמר אפרים עתה כי שם ידבר עמנו, רוצה לומר שהמלאך נמצא שם עד עתה והוא המדבר עם בני יעקב שהם העובדים את העגלים בבית אל, שאמרו שהמלאך הזה יבא אותם והוא האמצעי המשפיע אליהם ברוכותיו גם עתה.

מעמדה המיוחד של בית אל נשמר עד סוף ימי בית ראשון, ואפילו עם כיבוש שומרון על ידי ממלכת אשור והושבת

בגבעה נאספו כל ישראל למלחמה בבני בנימין, וכך נאמר שם:

וַיִּקְמוּ וַיַּעֲלוּ בֵּית אֵל וַיִּשְׁאָלוּ בְּאֵלֵהֶם... וַיַּעֲלוּ כָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְכָל הָעָם וַיָּבֹאוּ בֵּית אֵל וַיִּבְכוּ וַיִּשְׁבּוּ שָׁם לִפְנֵי ה' וַיְצוּמוּ בַיּוֹם הַהוּא עַד הָעֶרֶב וַיַּעֲלוּ עֹלוֹת וַיִּשְׁלְמִים לִפְנֵי ה'. וַיִּשְׁאָלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בַּה' וְשֵׁם אַרְוֹן בְּרִית הָאֱלֹהִים בְּיָמֵם הָהֵם (שופטים כ', יח, כו-כז).

מה עניינו של כינוס זה בבית אל, ומדוע היה שם הארון בימים ההם? והלוא באותו זמן היה המשכן מצוי בשילה, ובראשית פרק כ' נערך הכינוס הגדול של כל בני ישראל במצפה! נראה שקדושתה הקמאית של העיר לא נעלמה אחרי תקופת האבות, ובני ישראל, שידעו היטב את קדושת המקום ומעלתו, בחרו ללכת דווקא אליו לשאול בא-לוהים, לבכות ולשבת שם לפני ה', לצום ולהקריב קרבנות – ולמקום זה הובא ארון הא-לוהים למשך אותו פרק זמן. כביכול קדושת המקום בעינה עומדת.

גם בתקופת שמואל, לאחר חורבן המשכן בשילה, נשמרו קדושתה של בית אל וייחודה, כפי שעולה מאחד האותות שנתן שמואל לשאול ביום משיחתו למלך:

...וּמִצְאוּךְ שָׁם שְׁלֹשָׁה אַנְשִׁים עֹלִים אֶל הָאֱלֹהִים בֵּית אֵל אֶחָד וְנִשְׂא שְׁלֹשָׁה גְדִיִּים וְאֶחָד נִשְׂא שְׁלֹשֶׁת כְּפָרוֹת לְחֵם וְאֶחָד נִשְׂא נֶגֶל יַיִן (ש"מ"א י', ג).

הרי שגם בתקופה זו שמרה בית אל על ייחודה כמקום שאליו עולים אנשים אל הא-לוהים ובידם בעלי חיים, לחם ויין.

לאחר פילוג הממלכה מחליט ירבעם, המולך בשכם על ממלכת ישראל, להפריד את מקום שלטונו ממקום הפולחן,⁶ וקובע בדרך ובבית אל (מל"א י"ב, כט) את שני עגלי הזהב שלו. הקמת העגלים בדרך ובבית אל קשורה בוודאי בהיותם מקומות גבול: ירבעם קובע בגבולות הממלכה מקומות פולחן מרכזיים, מעין מקדשי גבול – הצפוני בדרך, והדרומי בבית אל.⁷ אלא שלא במקרה נבחרו דווקא ערי הגבול הללו. ירבעם מציע, כביכול, חלופה פולחנית לירושלים בדמותה של בית אל – מקדש האבות, שלו קדושה קמאית וקדומה.⁸ על רקע קדושתה בזמן האבות, חוזרת אפוא בית אל בתקופת פילוג הממלכה להיות מקום פולחן משמעותי, כשם שאירע בתקופת השופטים. לפולחן זה התייחסו נביאים שונים, במיוחד עמוס והושע – שראה בו עבודה זרה של ממש ובגידה בברית בין ה' ובין ישראל (ראה למשל: הושע ד', טו; ה', ח; ה', י; ה-טו; י"ג, ב).

בהקשר זה מעניין פירושו של המלבי"ם על דברי הנביא "בַּבֶּטֶן יַעֲקֹב אֶת אֶחָיו וַבְּאוֹנוֹ שָׁרָה אֶת אֱלֹהִים, וַיִּשֶׁר אֶל

6 שלא כדוד ושלמה, שבחרו לאחד את מקום מלכותם ירושלים עם מקום השראת השכינה – הר המוריה והמקדש.

7 כמובן, מטרה מרכזית של הצגת העגל בבית אל הייתה למנוע עליית עולי רגלים לירושלים, ואכמ"ל.

8 גם לדן יש משמעות הקשורה באבות: זהו המקום שאליו הגיע אברהם במרדפו אחרי ארבעת המלכים (בראשית י"ד, יד).

9 הובאה ברש"י על הושע שם ד"ה ויתחנן לו (ועיין גם רש"י בראשית ל"א, כז, כט): "כשאמר לו 'לא אשלחך כי אם ברכתני' (בראשית ל"ב, כז) המלאך היה מבקש ממנו: הנח לי עכשיו, סופו של הקב"ה ליגלות עליך בבית אל ושם ימצאונו ושם ידבר עמנו והוא ואני נסכים לך על הברכות שברכך יצחק. ואתו מלאך שרו של עשו היה והיה מערער על הברכות".

הבנה זו תואמת את הקשר העולה במקראות בין "וְהָיָה ה' נָצַב עִלְיָיו" והתגלות הדיבור הא-לוהי ליעקב ובין "וַיִּשָּׂם אֹתָהּ מִצְבֵּה" וקריאת שם המקום בית אל, בית א-לוהים.

ענייננו, אם כן, לברר את מהותה של המצבה ואת השוני בינה ובין מזבח. הרמב"ן (בראשית כ"ה, יח) מגדיר את ההבדל בין מצבה למזבח כך:

כבר פירשו רבותינו (עבודה זרה נג ע"ב) ההפרש שבין המצבה למזבח, שהמצבה אבן אחת והמזבח אבנים הרבה. ונראה עוד שהמצבה תעשה לנסך עליה נסך יין וליצוק עליה שמן, לא לעולה ולא לזבח, והמזבח להעלות עליו עולות ושלמים.

כלומר, ההבדל בין מצבה למזבח הוא כפול: מבחינת הצורה, מצבה היא אבן אחת, ומזבח – אבנים הרבה; מבחינת השימוש, מצבה נועדה לניסוך יין ויציקת שמן, ומזבח – לקרבנות.¹²

להלן נלך בעקבות נחמה ליבוביץ (עיונים לספר בראשית, מצבה ומזבח, עמ' 270-274), שביארה יפה את משמעות ההבדלים בין מצבה למזבח על פי דרכם של רש"י הירש והרב קוק.

וכך כתב הרב הירש בפירושו לבראשית ל"ג, כ:

מצבה שאינה עשויה בידי בני אדם, אלא שהיא אבן אחת במצבה הטבעי, מעשה ה', מתאימה לשמש אבן זכרון לחסדי ה' אשר עשה עם בני אדם, לכן היתה 'אהובה לאבות', כי מתפקידם היה בראש וראשונה להכיר את בוראם ולהודיע שמו בעולם כמי שפועל פעולותיו בטבע ובהיסטוריה.

עדיין לא ניתנה תורה ולא נדרש מאת האדם לתת כל חייו – חיי הפרט וחיי הכלל – להגשמת רצון הבורא. לכן היה מקום גם למצבה – סמל מעשי ה' עם בני אדם, ועל ידה גם למזבח – סמל הקרבת ישות האדם ומעשיו לרצון הבורא.

בהתאם לזה היתה המצבה מקום הסכת הנסכים, המביעים הכרת טובו של ה' במתנות ידו לאדם, והמזבח היה מקום הקרבת הקרבנות, המביעים מסירת נפש כל חי לה'. ואולם משניתנה תורה, לא רק נסוגה המצבה אחור, אלא נעלמה כליל, נכללה כולה במזבח. התהילה לה' על חיינו המסורים בידו ועל נשמותינו הפקודות לו ועל נסיו שבכל יום עמנו – היא המצבה – בנפרד מן מסירות הנפש מצדנו, בנפרד משעבוד כל חיינו הפנימיים והחיצוניים לעשות רצונו – שהוא 'המזבח' – נאסרה כליל. כי לא ירצה ה' עוד שנכיר שמו במעשיו עם בני אדם, אלא במעשינו אנו לפניו, ולא ירצה שנכיריהו כמי שהודו על שמים וארץ בלבד, אלא כמי ששלטונו במעשי בני אדם.

מתיישבים חדשים באזור, נשלח אחד הכוהנים לבית אל להורות למתיישבים החדשים איך יראו את ה' (מל"ב י"ז, כח).

נוכל, אם כן, לסכם, כי קביעת בית אל כמקום המקודש לאבות, ובפרט ליעקב, הטביעה את חותמה על צביונו של המקום לאורך הדורות.

ב. המצבות

שתי מצבות הציב יעקב בבית אל.¹⁰ בדרכו לחרן נאמר:

וַיִּשָּׂם יַעֲקֹב בְּבֶקֶר וַיִּקַּח אֶת הָאֶבֶן אֲשֶׁר שָׂם מִרְאֲשֵׁתוֹ וַיִּשָּׂם אֹתָהּ מִצְבֵּה וַיִּצַק שָׁמֶן עַל רֵאשֵׁהוּ. וַיִּקְרָא אֶת שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא בֵּית אֵל וְאוּלָם לֹז שֵׁם הָעִיר לְרֵאשֵׁנָה (בראשית כ"ח, יח-ט).

ובחזרתו מחרן נאמר:

וַיִּצַב יַעֲקֹב מִצְבֵּה בְּמָקוֹם אֲשֶׁר דָּבַר אֹתוֹ מִצְבֵּת אֶבֶן וַיִּסֹּף עָלֶיהָ נִסֹּף וַיִּצַק עָלֶיהָ שָׁמֶן. וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶת שֵׁם הַמָּקוֹם אֲשֶׁר דָּבַר אֹתוֹ שֵׁם אֵל-לֵהִים בֵּית אֵל (שם ל"ה, יח-ט).

בשני המקומות קשורה הקמת המצבה בדיבור של ה' עם יעקב לפניו, ובקריאת שם המקום "בית אל" לאחריה.

הצבת מצבות בנסיבות שונות (ראה הערה 10) ייחודית ליעקב, ושאר האבות לא הקימו מצבות משום סוג שהוא. בהמשך מצינו את משה מקים שתיים עשרה מצבה לרגלי הר סיני (שמות כ"ד, ד), אך לדורות אסרה זאת התורה (דברים ט"ז, כב):

וְלֹא תִקֵּם לָךְ מִצְבֵּה אֲשֶׁר שָׂנָא ה' אֵל-לֵהֶיךָ.

וביאר רש"י שם (על פי ספרי דברים פסקא קמו):

אשר שנא – מזבח אבנים ומזבח אדמה צוה לעשות, ואת זו שנא כי חק היתה לכנעניים, ואף על פי שהיתה אהובה לו בימי האבות, עכשיו שנאה, מאחר שעשאוהו אלו חק לעבודה זרה.¹¹

ומעניין פירושו של ספורנו לאיסור (בפירושו שם ט"ז, כא - ל"ז, א):

הביא שלושה דומים מענין דברים שהם נאים כפי החוש ונמאסים מפני מומם הרוחני... שנית, המצבה, שאף על פי שהיתה לרצון קודם מתן תורה, כאמרו 'שתיים עשרה מצבה' (שמות כ"ד, ד), וזה כי היה עניינה כאילו המקריב ניצב לפני הקודש כענין 'שיתי ה' לנגדי תמיד' (תהילים ט"ז, ח), ונפלו מזאת המדרגה בענין העגל, כאמרו שם 'כי לא אעלה בקרבך' (שמות ל"ג, ג).

10 כוונתנו כאן רק למצבות המשמשות מקום לעבודת ה'. מלבד זאת הציב יעקב מצבות גם לציון קבר ('מצבת קברת רחל', בראשית ל"ה, כ) ולציון נקודת גבול (שם ל"א, נא-נב).

11 וברמב"ן על בראשית כ"ח, יח: "ובבאם לארץ נאסרה עליהם המצבה מפני ששמו אותה הכנענים להם לחק יותר מן המזבחות, אף על פי שכתוב בהם 'את מזבחותם תתוצון' (שמות ל"ד, יג), או שלא רצה לאסור הכל, והשאר המזבח שראוי לנסך ולקרבנות".

12 מכילתא דרשב"י (שמות כ"ד, ד) רומזת להבדל מעט שונה בשימוש: "ויבן מזבח לעבודה. 'שתיים עשרה מצבה' כנגד שנים עשר שבטים"; משמע שרק המזבח הוא לעבודה, ואילו המצבה נועדה לייצוג לפני ה' בלבד.

המבורכה אשר לחלק יעקב בגופי תורתו המיוחדת לו, העולה על הכלליות של הקריאה 'בשם ה' א-ל עולם' בכמה מעלות; לעתיד לבוא, כשיראו כל באי עולם מה פעלו אלה החוקים והמשפטים, הדקדוקים וגופי ההלכות על אומה זו הנפלאה, שנתקיימה בנסי נסים, וצצה ופרחה בקדושתה המיוחדת גם בימי עוניה ומרודה וזכתה לאורה גדולה בעת תבוא התגלות צדקתה וכבודה, יאמרו כולם: מעתה נדע שלא די לנו באותה ההכללה של קריאה בשם ה' לבד, במושג האמונה הערום, אשר חשבנו אותו למספיק לכל התפקידים הנשמתיים, אלא צריכים אנו לעלות אל הר ה' הקורא בכללות לקדושת אמונת ה' וחברתו בכלל, למען נבוא אל הבית פנימה, 'אל בית א-לקי עולם'.

כלומר: ההבדל בין מצבה למזבח הוא שסביב המצבה מתקבצים הכול בלא הבחנה והבדל ובלא הגבלות ומצוות מיוחדות, בעוד שבמזבח חלות הגבלות מדויקות – חוקי התורה ומצוותיה – בדומה לבית, שיש לו גדרים וגבולות, והוא מבחין בין מי שבתוכו למי שמחוץ לו: בין ישראל לעמים. לאחר מתן תורה שוב אי אפשר להסתפק במושג האמונה העירוני, ועל מנת לבוא לבית ה' יש להגדיר במצוות מדויקות את חובות האדם כלפי הקב"ה ואת יחסו אליו. ומעניין כי בנקודת המעבר בין מצבה למזבח – מתן תורה – מקים משה למרגלות הר סיני מזבח ושתים עשרה מצבה (שמות כ"ד, ד).¹³

כאמור, שתי המצבות שהקים יעקב אבינו, הן בהליכה לחרן הן בחזרה משם, מוקמות בעקבות ההתגלות וכתגובה לה, ומסמלות במידה רבה את גילוי השכינה הקרוב והמשמעותי: התייצבות, ולא רק היראות. לפיכך משמשת למצבה אבן טבעית. גם המצבה האחרונה שהוקמה בהיתר – המצבה שמקים משה למרגלות הר סיני – מייצגת את ההתגלות הא-לוהית בהר סיני לעם ישראל כולו לשבטיו.

זוהי גם ההופעה הראשונה במקרא של הנסך, שעניינו כאן: מעשה קידוש האבן.¹⁴ אין משנים דבר באבן עצמה, ומעשה הניסוך הוא יציקת הנוזל מלמעלה למטה, לאמור: זהו סימון מוחשי באבן הטבעית של זיקתה לקב"ה.

אם אכן זהו ייעודה של המצבה – לסמל את ההתגלות הא-לוהית והשראת השכינה – הרי מבואר היטב מדוע נאסרה לדורות. המזבח מבטא במהותו, כבר מתקופות קדומות, את המקום בו עובד האדם את ה'. המצבה, לעומתו, מייצגת את ההתגלות הא-לוהית – דבר שיבוטא בעתיד על ידי המקדש כולו. במעמד הר סיני מצויה נקודת המעבר בין שתיים עשרה המצבות שמקים משה לבין

ואין רצונו שיהיו חיינו תוצאה מותנית ממאורעות חיינו הבאים עלינו, אלא שיהיו חיינו, הטוב והרע, כל המוצאות אותנו, תולדה של מעשינו לפנינו על פי מוצא פיו ורצונו.

לכן נאסרת המצבה; והמזבח הוא מעתה המיועד לעולה, למנחה, לזבח ולנסכים, וזו משמעותו: מעשי בני אדם, אשר יגשימו את רצון ה' שהתגלה בתורתו, יהפכו את הארץ להראל, והאש אשר תוקד על המזבח היא אש דת המאירה על פני הארץ.

הרב קוק כותב כך (אגרות הרא"ה ח"ג איגרת תשמ"ו, עמ' י; ההערות בסוגריים מרובעים – של נחמה ליבוביץ):

ראינו שמצבה היתה אהובה בימי האבות ונשאה אחר כך לגמרי, בלא שום היתר זמני. מהו תוכן מצבה ביאר הרמב"ם בהלכות עבודה זרה, שהוא בניין שמתקבצים לעבודה סביבו. וראוי להתבונן על הקו המבדיל בין מרכז שמתקבצים לעבודה סביבו, שנתרחק, ובין בניין שמתקבצים לעבודה בתוכו, שנשאר אהוב.

הנה בפסחים פח ע"א אמרו חז"ל: 'מאי דכתיב (ישעיה ב, א): 'והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית א-לקי יעקב? – לא כאברהם שקראו 'הר' ולא כיצחק שקראו 'שדה', אלא כיעקב שקראו 'בית'!

ביאור הדבר, כי מראש אמנה, כשהחל איתן האזרחי [אברהם] לקרא בשם ה', הלוא לא היתה הקריאה מפורטת בדרך עבודה מיוחד ומסודר להלכותיו [כוונתו לעבודת ה' שלפני מתן תורה, בטרם היות מצוות, חוקים ומשפטים המיישרים דרכי אדם בכל פעולה הנעשית, בכל שטחי החיים], כי אם להפנות את הלבבות בכלל לשם ה' א-ל עולם קונה שמים וארץ. וסגנון זה אינו מניח הבדל בין עם לעם וכל באי עולם יוכלו יחד להתקבץ לעבוד את ה' וזאת היא הוראת המצבה: נקודה מקודשת מרכזית, שהכל מתקבצים לעבודה סביבה באין הבדלה.

אבל מעמד כזה הוא רק מעמד של הכשרה. מגמתה העליונה היא, שתבוא לעולם אותה הסגולה של העבודה הרצויה, המסודרת ברוח ה' ומיוחדת לישראל עם סגולה, ולזאת המדרגה אין כל באי עולם ראויים להשתתף בשווה. ויעקב כאשר ראה את הסגולה המיוחדת, העתידה להופיע מזרע ברך ה' אשר יפרח ממנו, אמר אז: 'והאבן הזאת אשר שמת מצבה' – לא תהיה עוד מצבה חופשית, שהעבודה תהיה מרוכזת סביבה בלא הבדלת מחיצות, כי אם 'היה בית א-לקים', בית מיוחד מוקף מחיצות, שרק הראויים לו יכולים לבוא אליו. וכל העמים אין להם עדיין שום מושג איזו תועלת יש בכל אותה הפרטיות המסודרת, בכל אותם גופי הלכות של תורה ומצוותיה, שישראל מצטיינים בהם בכל מעשיהם...

אבל אף על פי שבזמן הזה עדיין לא זרח האור ולא הוכר הכוח החי העליון מההופעה העליונה

13 ומעניינת הערתו של חזקוני שם (בעקבות פירוש הבכור שור): "כדכתיב 'והגבלת את העם סביב' (שמות י"ט, יב) ג' שבטים במזרח וג' במערב וג' בצפון, כסדר שהיו במדבר שרויין סביבות המשכן". המצבות דומות אפוא למשכן; ואם כן משעה שיש משכן, כביכול שוב אין צורך במצבות. וראה להלן.

14 במובן מסוים הדבר דומה אולי למשיחת כלי המשכן והכהונים בשמן המשחה (אם כי כאן אין משיחה אלא יציקה).

על שקיים לך ההבטחה שעשה שם, כענין אמרם (ברכות נד י"א): מברך ברוך שעשה לי נס במקום הזה".

מדרש לקח טוב (מובא כאן מתורה שלמה לבראשית ל"ה, ז אות לב) אומר כי המזבח נבנה בדיוק במקום בו הייתה האבן:

'ויבן שם מזבח', חידש האבן אשר שם מראשותיו, דכתיב 'והאבן הזאת אשר שמתו מצבה' – ואימתי 'יהיה בית א-להים'? בבואו מפרן ארם, שנאמר 'ויבן שם מזבח'.

ומסביר הרב הירש (על פי דרכו) כי בניין מזבח במקום בו הייתה מצבה משמעו בניין בית ה' במקום ההתגלות והקמת מזבח בצדו. כך מחבר יעקב בחזרתו מחרן ובהשלמת נדרו את שתי הבחינות: מצבה ומזבח.

גם כאן באה בעקבות בניין המזבח קריאת שם המקום. ואף כאן אין זכר לקרבנות.

ד. הזבחים

יעקב הוא האב הראשון שנאמר עליו בתורה כי הוא זובח.¹⁵ ושני זבחים מצאנו אצלו.

1. הזבח בהר הגלעד

הזבח הראשון שזבח יעקב היה בהר הגלעד, בשובו מגלותו הראשונה, לאחר העימות עם לבן:

וַיִּזְבַּח יַעֲקֹב זֶבַח בְּהָר וַיִּקְרָא לְאָחִיו לְאָכַל לֶחֶם וַיֹּאכְלוּ לֶחֶם וַיְלִינּוּ בְּהָר (בראשית ל"א, נד).

המפרשים פירשו כי מדובר כאן בשחיטת חולין (ראה רש"י ורד"ק), וכתב המשך חכמה כי לא מצאנו עד עתה בתורה זבח, "ויעקב שחט וחיידש מצות שחיטה".

2. הזבחים בבאר שבע

בפעם השנייה זבח יעקב בבאר שבע, קודם ירידתו לגלות מצרים:

וַיִּסַּע יִשְׂרָאֵל וְכָל אֲשֶׁר לוֹ וַיָּבֹא בְּאֵרָה שִׁבְעַ וַיִּזְבַּח זִבְחִים לַאֱלֹהֵי אָבִיו יַצְחָק (בראשית מ"ו, א).

"זבחים" הם שלמים (ראה שמות כ"ד, ה), ויעקב הוא הראשון הזובח זבחי שלמים לה'.

אף שאין זה מפורש בכתוב, ייתכן שהדבר היה במקום בו בנה יצחק את המזבח בבאר שבע, וכך אכן מבאר רשב"ם: "לא-להי אביו יצחק – שעשה שם יצחק מזבח בבאר שבע, כשנגלה לו הקב"ה כמה שכתוב בפרשת אלה תולדות יצחק, ועשה גם הוא שם זבחים כמו שעשה אביו" (וכן בחזקוני).

רד"ק מוצא במילים "לא-להי אביו יצחק" רמז למטרת הזבח – הבאת רוח נבואה, כדי לדעת אם הקב"ה מתיר לו לרדת למצרים, או שמא יאסור זאת עליו כשם שאסר זאת על יצחק אביו:

המשכן, המחליף את המצבה ובכך אוסר אותה לדורות: מעתה המשכן הנו מקום השראת שכינתו של הקב"ה, והמזבח נשאר מקום עבודה בלבד.

לאור זאת גם יובן מדוע קורא יעקב למקום המצבה בית א-לוהים, שהרי בית א-לוהים עתיד להיות המשכה של המצבה. דווקא יעקב אבינו, מקים המצבות, הוא שקורא למקום "בית". עד עתה הקימו האבות מזבחות, שעניינם הכרת תודה על מעשי ה'; יעקב הוא הראשון שמקים גם מצבה, המייצגת את ההתגלות וההתייצבות הא-לוהית.

ג. המזבחות

1. המזבח בשכם

וַיָּבֹא יַעֲקֹב שְׁלֹם עִיר שְׁכָם אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן בְּבֹאוֹ מִפְּדַן אֲרָם וַיַּחֲזֵק אֶת פְּנֵי הָעִיר. וַיִּקַּן אֶת חֶלְקֵת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר נָטָה שָׁם אֱהֱלוּ מִיַּד בְּנֵי חַמּוֹר אָבִי שְׁכָם בְּמֵאָה קֶשֶׁטָה. וַיַּצֵּב שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לוֹ אֶל-אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל. (בראשית ל"ג, יח-כ).

הביטוי 'ויצב מזבח' (לעומת 'ויבן מזבח') מיוחד ליעקב, ומזכיר את עניין המצבה. ומבאר רד"ק על אתר:

באמרו 'ויצב' ולא אמר ויבן נראה כי לא היתה אלא אבן אחת, הציבה והעלה עליה קרבן.

גם כאן באה אחרי הצבת המזבח קריאת שם – "א-ל א-להי ישראל" – ונחלקו המפרשים אם הכוונה לשם המזבח או לשמו של הקב"ה. לגבי תוכן הקריאה כתב רד"ק:

קרא למזבח כן להיות לזכרון לאשר הצילהו הא-ל בדרך ושלח לו מלאך ושנה שמו ישראל, רוצה לומר ששרה עם א-ל, לפיכך שם המזבח כן. וכן קרא משה רבנו למזבח אשר בנה 'ה' נס' (שמות י"ז, טו), לזכרון הנס שעשה להם ה'...

גם במזבח זה – בדומה לרוב המזבחות שבנו האבות (ראה שיעור 14) – אין מוזכרת הקרבת קרבנות כלל ועיקר.

2. המזבח בבית אל

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל יַעֲקֹב קוּם עֲלֵה בֵּית אֵל וְשָׁב שָׁם וַעֲשֵׂה שָׁם מִזְבֵּחַ לַאֱלֹהֵי הַנְּרָאָה אֲלֶיךָ בְּבִרְחֶךָ מִפְּנֵי עֲשׂוֹ אָחִיךָ. וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֵל בֵּיתוֹ וְאֵל כָּל אֲשֶׁר עָמוּ הָסְרוּ אֶת אֱלֹהֵי הַנֹּכַח אֲשֶׁר בְּתֻכְכֶם וְהִטְהַרוּ וְהַחֲלִיפוּ שְׂמֹלְתֵיכֶם. וַנִּקְוָמָה וְנַעֲלֶה בֵּית אֵל וְאָעֲשֵׂה שָׁם מִזְבֵּחַ לַאֱלֹהֵי הַעֲנָה אֲתֵי בְּיוֹם צָרְתִי וַיְהִי עִמָּדִי בְּדֶרֶךְ אֲשֶׁר הִלְכִיתִּי... וַיָּבֹא יַעֲקֹב לִזְזָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן הוּא בֵּית אֵל הוּא וְכָל הָעָם אֲשֶׁר עָמוּ. וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לְמָקוֹם אֶל-בֵּית אֵל כִּי שָׁם נִגְלוּ אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים בְּבִרְחוֹ מִפְּנֵי אָחִיו (בראשית ל"ה, א-ז).

זוהי הפעם הראשונה בה מצטווה אדם לבנות מזבח. בפשטות, המזבח נבנה כהכרת תודה על היראות ה' אל יעקב בברחו מפני עשו והשלמת נדרו אז, וכפירוש ספורנו: "ועשה שם מזבח לא-ל הנראה אליך בברחך – לתת הודאה

15 על אברהם בעקדה נאמר כי העלה את האיל (בראשית כ"ב, יג).

השיגרתיים היא תרומה מיוחדת של היהדות. יעקב- ישראל לא העלה עולות, אלא זבח זבחים; שכן היתה זו הפעם הראשונה, שיעקב היה מאושר במשפחתו, ולבו שמח ו'שלם'. בהכרה זו וברגש זה הוא זבח לה' 'זבח משפחה'; וברגש זה הקריב את קרבנו – לא-להי אביו יצחק, לא לא-להים דרך כלל.

שלמים מבטאים שלמות, ועתה יורד יעקב למצרים בידיעה שמשפחתו שלמה. שיתוף הבעלים באכילת בשר השלמים – אכילת האדם משולחן גבוה – מגלה מציאות שלמה, המאפשרת חיבור חיי החולין אל הקודש. יעקב הוא מי שמיטתו שלמה, מי שכל עם ישראל נוצר ממנו וקריו על שמו, מי שקרא למקום המקדש בית – בקצרה, יעקב מייצג מציאות קבועה ושלמה – ועל כן הוא מקריב שלמים.

ה. הר, שדה, בית

ואמר רבי אלעזר: מאי דכתיב 'והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית א-להי יעקב' וגו' (ישעיהו ב', א) – א-להי יעקב ולא א-להי אברהם ויצחק? אלא: לא כאברהם שכתוב בו הר, שנאמר 'אשר יאמר היום בהר ה' יראה' (בראשית כ"ב, יד); ולא כיצחק שכתוב בו שדה, שנאמר 'ויצא יצחק לשוח בשדה' (שם כ"ד, טו); אלא כיעקב שקראו בית, שנאמר 'ויקרא את שם המקום ההוא בית אל' (שם כ"ח, יט) (פסחים פח ע"א).

רבי אלעזר מגדיר שלוש דרכים שונות של יחס למקדש, על פי אופיים ומהותם של שלושת האבות: הר – מקום גבוה שיש להעפיל אליו; שדה – המצוי על ההר ובו מחזיקים ואוחזים; ובית – מבנה מוגדר על גב ההר והשדה.

אברהם מבטא את בחינת העלייה בהר – העלייה לארץ מאור כשדים, העלייה להר המוריה: התמודדות עם אתגרים ומשימות, על הראשוניות שבהם. יצחק (החוזר במעשיו על מעשי אברהם) מבטא את בחינת שמירת הקיים והאחיזה בו בגבורה. יעקב מבטא את בחינת השלמות של הבית.

הכינויים השונים למקום המקדש אצל האבות מבטאים גם את נקודות המפגש השונות שלהם עם הקב"ה. אברהם, שמידתו חסד, רואה את המפגש הזה בדמות הר – כל חייו הוא עולה מניסיון לניסיון, וחותר להתעלות לקב"ה ולקרבה אינסופית אליו; אברהם הוא המתפלל הראשון – האדם הראשון העומד את פני ה'. יצחק, איש הגבורה, פוגש את הקב"ה בשיח בשדה – מתוך עולם הטבע. יעקב, שמידתו תפארת, מושח מצבה ומקים במקום בית: בית אל, בית א-לוהים.

באחרונים מצאנו ביאורים שונים למאמרו של רבי אלעזר, ונראה כמה מהם. המהר"ל (דרך חיים פ"ה מ"ד) כותב כי כל אחד משלושת בתי המקדש קיים בזכות אחד האבות, ולכן:

אברהם קראו הר שמורה על חורבן כי מקדש ראשון עתיד ליחרב. וכן יצחק קראו שדה מורה על חורבן. ויעקב קראו בית – מורה על יישוב תמיד, והוא מקדש השלישי.

וזבח הוא זבחים בבאר שבע שהיא בקצה ארץ כנען,¹⁶ וקודם שיצא מן הארץ רצה לדעת רצון הא-ל אם ימנענו כאשר מנע מאביו יצחק או לא, וזבח זבחים כדי שתבא אליו רוח נבואה.

הרמב"ן (בעקבות בראשית רבה צד ה) מסביר את תכלית הזבח בדרך אחרת:

כי כאשר בא יעקב לרדת מצרים ראה כי הגלות יתחיל בו וזבדעו, ופחד ממנו וזבח זבחים רבים לפחד אביו יצחק שלא תהא מדת הדין מתוחה כנגדו. ועשה זה בבאר שבע שהוא בית תפלה לאבותיו, ומשם נטל רשות בלכתו לחרן. ואמר הכתוב 'זבחים', להודיע שלא היו עולות כאבותיו, כי אברהם עולות הקריב. ורבותינו אמרו (זבחים קטז ע"א) לא הקריבו בני נח שלמים, עולות הקריבו, ובנח כתוב מפורש 'ויעל עולות במזבח' (בראשית ח', ט), אבל יעקב מפני פחד ה' הקריב שלמים להשלים אליו כל המדות, כמו שדרשו (תורת כוהנים דבורא דנדבה פרשה יג פרק טו): שלמים שמטילין שלום בעולם.

כלומר, מטרת הקרבן שלא תהא מידת הדין מתוחה, ועל כן הקריב זבחים ולא עולות.¹⁷

לרב הירש הסבר אחר לכך שיעקב זבח זבחים:

אין אנחנו מוצאים במקום אחר שאבותינו זבחו זבחים. הם – ככל בני נח – העלו רק עולות. 'עולה' מביעה את ההתמסרות הגמורה לה', ואילו 'זבח', לאמיתו של דבר, רק סעודה משפחתית הנאכלת לבעלים. היא מקדשת את נוה המשפחה, את בית המשפחה ואת שולחנה, והופכת אותם למקדש ולמזבח.¹⁸ 'זבחים', הקרויים בדרך כלל 'שלמים', מביעים את הרעיון הנעלה יותר, שה' בא אלינו; מקריבים אותם מתוך שמחת ההכרה, 'כי א-להים בדור צדיק' (תהילים י"ד, ה): במקום שמשפחה נאמנה לה', והיא יודעת שהיא נשואה על ידי ה' – שם שכינה שורה. משום כך זבח השלמים, 'קרבן השלום' של המשפחה הברוכה לא-ל, הוא קרבן יהודי מובהק. רעיון ההתבטלות וההתמסרות לה' נצנץ בלב גם מחוץ לתחום היהדות. כנגד זה החדרת הקדושה לחיים השיגרתיים, האפשרות 'לאכול ולשתות ולחזות את הא-לקים' (השוה שמות כ"ד, יא), הרעיון, שכל חדרי משפחתנו הם מקדשים, ושולחנותינו מזבחות, שבנינו ובנותינו הם כוהנים וכוהנות – החדרה רוחנית זו של החיים הפרטיים

¹⁶ באר שבע היא שער הדרומי של ארץ ישראל, ואכמ"ל.

¹⁷ מעניין כי מיד אחרי זביחת הזבחים מתגלה הקב"ה ליעקב במראות הלילה בשם א-להים (בראשית מ"ו, ב), דהיינו, במידת הדין דווקא.

אגב, כאן אנו מוצאים ייחוד נוסף של יעקב: התגלות הבאה בעקבות עבודה (זביחת זבח) – ולא כסדר הרגיל אצל האבות, שהתגלות קודמת, והעבודה (בניין מזבח, קריאה בשם ה' או הקרבה) היא שבאה בעקבותיה. הדבר נוגע לשאלת היחס בין עשיית האדם להתגלות הא-לוהית, וייתכן כי גם נקודה זו – העשייה האנושית – מאפיינת את יעקב. ואכמ"ל.

¹⁸ על פי פירוש זה, ניתן לקשור לכאן גם את הזבח בהר הגלעד.

המהרש"א (חידושי אגדות פסחים פז ע"ב) מבאר בעקבותיו:

הר... הוא סימן לבית ראשון שהשכינה היתה שומרת כשומר בראש ההר מיהו שמירת עראי ולא קבע ועליו נאמר 'על הר ציון ששמים' (איכה ה', יח)... שדה... הוא סימן לבית שני שהיה בו שמירה פחותה ביותר שלא היו בו כמה דברים שהיה בבית ראשון ועליו נאמר 'ציון שדה תחרש' (ירמיהו כ"ו, יח; מיכה ג', יב)... פלטין... הוא סימן לבית האחרון שיבנה במהרה בימינו שיהיה בו שמירה מעולה ומיושבת בבית הפלטין שאז ילכו גו' אל בית א-להי יעקב' (ישעיהו ב', ג).

והנצי"ב (העמק דבר בראשית ל"ב, יז ד"ה אשת אברם) מבאר:

אברהם אבינו קרא להר הבית מקום השגחתו יתברך הר... דאברהם אבינו ראה משם השגחה במלחמה על כן המשילו להר שהוא מסוגל לנצוח כמו שכתוב (דברים ל"ג, יט). ויצחק ראה משם שפע פרנסה על כן כנהו בשם שדה. ויעקב כנהו בשם בית שהוא הגורם לשלום לדרים בו יחד.

ומעניינת הצעתו של בעל קרית ספר (פ"ה מהלכות בית הבחירה):

ונראה דקדושת הר הבית שוי לה אברהם אבינו שקראה הר. וקדושת העזרה יצחק אבינו שקראה שדה... והעזרה היא כשדה שאינה מכוסה. וקדושת הבית עצמו יעקב אבינו שקראו בית.

סיכום: עבודת ה' בימי האבות

בשיעורים האחרונים בחנו את אופי עבודת ה' של האבות כפי שהתבטאה בבניין מזבחות, בהקמת מצבות ובהקרבת קרבנות.

ראינו כי על פי פשטי המקראות לא נועדו המזבחות לזבח, כי אם לבטא הודאה על הקשר עם הקב"ה ולהעיד על הצלתו, השגחתו, היראותו ועזרתו; דומים הם למזבח שבנו שבטי ראובן וגד וחצי שבט מנשה בשובם אל עבר הירדן המזרחי (יהושע כ"ב). המטרה המרכזית של עדות זו היא (כמפורש בכמה מקראות אצל אברהם ויצחק) קריאה בשם ה', דהיינו: הפצת שם ה' בעולם, גיור. מלבד זאת נועדו גם לתפילה ולבקשות שונות של האבות למען עצמם ולמען העתיד. גם למקומות שבהם נבנו המזבחות יש משמעות סמלית, הן באשר למהות המקומות עצמם הן בדבר עתידם בתולדות עם ישראל, בבחינת מעשה אבות סימן לבנים.

מלבד העלאת האיל לעולה בעקדה במקום יצחק, מצינו קרבנות רק אצל יעקב, הזובח זבחים שלמים.

מאפיין ייחודי נוסף של יעקב אבינו היא הקמת המצבות, שהיו אהובות בימי האבות והשלימו את צד המזבח – גילוי נוסף לשלמות המתבטאת בדמותו של אב זה. הופעתה האחרונה של המצבה בהיתר הייתה למרגלות הר סיני, ואז נאסרה והפכה שנואה בגלל זיקתה העמוקה לעבודה זרה.

בשיעור זה סיימנו את הדיון בעבודת ה' בספר בראשית. בשיעור הבא נראה בע"ה את המשך התגלות ה' ועבודתו בהתגלויות בהר סיני עד בניין המשכן.

- *
- כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ז *
- עורך: בעז קלוש *
- *
- בית המדרש הווירטואלי שליך ישיבת הר עציון *
- האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
- האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
- משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
- דוא"ל: office@etzion.org.il *
- *